

ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

МИРОНЮК АРТУР ІГОРОВИЧ

УДК: 341.09

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ
ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ МОРСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА**

12.00.11 – міжнародне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі європейського права та міжнародної інтеграції Інституту законодавства Верховної Ради України.

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор

ГРІНЕНКО ОЛЕНА ОЛЕКСІЇВНА,

Інститут законодавства Верховної Ради України,

завідувач відділу європейського права та міжнародної інтеграції.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент

БЛОЦЬКИЙ СЕРГІЙ ДМИТРОВИЧ,

Інститут міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

професор кафедри міжнародного права;

кандидат юридичних наук, доцент

КОРОТКИЙ ТИМУР РОБЕРТОВИЧ,

Національний авіаційний університет,

завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства.

Захист відбудеться **24** березня 2020 р. о **13.00** годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.867.01 в Інституті законодавства Верховної Ради України, за адресою: 04053, м. Київ, пров. Несторівський, 4.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту законодавства Верховної Ради України, за адресою: 04053, м. Київ, пров. Несторівський, 4.

Автореферат розіслано ___ **лютого 2020 року**

В.о. вченого секретаря

спеціалізованої вченої ради

І. А. Куян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Морське середовище є одним із головних об'єктів правової охорони та захисту в міжнародному праві. Природний потенціал Світового океану, який слугує найважливішим джерелом продовольчих і енергетичних ресурсів, сильно потерпає від людської діяльності. Неконтрольована експлуатація та видобуток природних ресурсів завдають непоправної шкоди морській екосистемі світу, що призводить до втрати її природних властивостей, вимирання живих і втрати неживих об'єктів морського світу. Починаючи з другої половини ХХ століття ці питання все більше стають предметом уваги міжнародних організацій.

Тривалий час проблематика забезпечення охорони та захисту морського середовища в рамках міжнародного права зосереджувалася навколо питань визнання постійного суверенітету над природними морськими ресурсами та розподілу транскордонних морських ресурсів, проте наразі сфера досліджуваних проблем стала значно ширшою. Мова йде про міжнародно-правовий захист усіх об'єктів (живих і неживих) морського середовища, управління ними, визнання їх частиною спільної спадщини людства, застосування щодо них екосистемного підходу та міжнародно-правової відповідальності за завдану шкоду. У «Порядку денному в галузі сталого розвитку на період до 2030 року» визначено за мету зберігання та раціональне використання океану й моря, оберігання біорізноманіття, екосистеми і дикої флори та фауни тощо. Проте наукова розробка дисертаційної тематики в доктрині міжнародного права досліджена недостатньо і перебуває у початковому стані. Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена також відсутністю в Україні системних наукових досліджень із зазначеної теми. Це своєю чергою призводить до незадовільного науково-практичного забезпечення міжнародно-правової позиції нашої держави для участі у міжнародному співробітництві та недосконалості національної нормативної бази.

Питання охорони та захисту морського середовища ставали предметом дослідження ряду вітчизняних науковців – Антипенка В. Ф., Бабіна Б. В., Баймуратова М. О., Безденежної М. Ю., Білоцького С. Д., Буроменського М. В., Гріненко О. О., Денисова В. Н., Дмитрієва А. І., Євінтова В. І., Задорожнього О. В., Кулька О. В., Короткого Т. Р., Льовіна А. В., Малишевої Н. Р., Медведєвої М. О., Мицика В. В., Мережка О. О., Спектор О. М., Тимченка Л. Д., Тропіна З. В. та інших. Цілий ряд важливих аспектів щодо питань збереження, охорони та захисту морського середовища можна почерпнути із досліджень таких представників зарубіжної доктрини

міжнародного права, як Бамбергера К. С., Білдера Р., Василенко В. А., Вилегжаніна О. М., Кассезе А., Копилова М. М., Лонг Р., Нгуена К. Т., Соколової Н. О., Солнцева О. М., Хіггінс Р. тощо. Однак незважаючи на актуальність досліджуваної проблематики, в Україні й у світі відсутні комплексні міжнародно-правові дослідження з питань захисту та охорони морського середовища, відповідно міра і ступінь доктринальної розробки зазначеної проблематики є невисокою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Дисертаційна робота виконана в рамках науково-дослідної роботи відділу європейського права та міжнародної інтеграції Інституту законодавства Верховної Ради України, зокрема за темами: «Проблеми правового забезпечення виконання Україною міжнародних зобов'язань» (номер державної реєстрації 0111U000578) та «Правові механізми інтеграції України до європейського правового простору» (номер державної реєстрації 0111U000579).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є аналіз поняття й сутності механізму міжнародної охорони та захисту морського середовища, визначення його місця в сучасному міжнародному праві, дослідження його джерельної бази, об'єктів, що підлягають охороні, особливостей міжнародно-правової відповідальності за забруднення, а також вироблення пропозицій щодо вдосконалення національного механізму захисту морського середовища.

Поставлена мета обумовила постановку і вирішення таких наукових **завдань**:

- визначити зміст терміну «морське середовище» і його складових у міжнародному праві та його доктрині;
- виявити основні та спеціальні принципи охорони морського середовища, їхню юридичну природу і роль;
- встановити джерельну базу міжнародної охорони морського середовища;
- дослідити існуючі форми управління щодо живих і неживих морських ресурсів і роль у цьому процесі міжнародного права;
- дати оцінку універсальним і регіональним інституційним механізмам охорони та захисту морського середовища, особливо дослідивши роль у цьому процесі системи ООН, регіональних організацій, конвенційних органів і міжнародних судових установ;
- розглянути процес імплементації Україною зобов'язань щодо захисту морського середовища в рамках виконання Угоди про асоціацію з ЄС (2014 р.);
- встановити особливості міжнародно-правової відповідальності держав за шкоду, завдану морському середовищу та його об'єктам.

Об'єктом дослідження є правовідносини, які складаються в рамках міжнародного права у зв'язку з охороною та захистом морського середовища.

Предметом дослідження є норми міжнародного права, що містяться в міжнародних звичаях, двосторонніх і багатосторонніх договорах, рішеннях міжнародних організацій і доктрині щодо захисту та охорони морського середовища.

Методологічний базис дослідження. У процесі здійснення дисертаційного дослідження, виходячи із специфіки його теми та завдань, використовувався широкий спектр методів наукового пізнання, які можна поділити на загальнонаукові та спеціально-наукові.

У роботі були широко використані загальнонаукові методи аналізу, а саме: історичний (у підрозділах 1.1, 1.2, 1.3), метод системного аналізу (у підрозділах 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3) та формально-логічний метод (у підрозділах 1.1, 3.1).

Серед спеціально-юридичних насамперед було застосовано формально-юридичний метод. За його допомогою було виявлено та проаналізовано чинні міжнародно-правові норми, які регулюють порядок охорони морського середовища, їхній зміст і взаємозв'язки, з метою розуміння основних засад поведіння з об'єктами морського середовища, а також проаналізовано його міжнародно-правову джерельну базу (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4). Порівняльно-правовий метод дозволив з'ясувати особливості міжнародних договорів у різних регіонах і щодо різних видів морських ресурсів, що дозволило виділити особливості міжнародно-правової відповідальності за завдану шкоду (підрозділи 3.1, 3.2). Метод правового прогнозування дозволив провести аналіз подальших перспектив імплементації зобов'язань України за Угодою про асоціацію та посилення національного механізму захисту й охорони морського середовища (підрозділ 2.4). Метод тлумачення правових норм дозволив з'ясувати зміст міжнародних договірних і звичаєвих норм, що регулюють управління й експлуатацію, захист і охорону різних видів морських ресурсів (підрозділи 1.1, 1.2, 3.1, 3.2).

Наукова новизна одержаних результатів впливає з того, що дисертаційне дослідження є першим у вітчизняній міжнародно-правовій доктрині комплексним дослідження механізму міжнародно-правової охорони і захисту морського середовища. Сформульовано концептуальні висновки та результати, які містять наукову новизну та обґрунтовують нові й важливі для юридичної науки тези, поняття та положення. До них можна віднести такі:

уперше:

- сформульовано визначення поняття «морське середовище», розкрито його зміст і складові частини, місце в системі міжнародного права навколишнього середовища. Встановлено, що захист і охорона морського середовища є складовою поняття «міжнародно-правове регулювання поведінки з морським середовищем», яке своєю чергою можна визначити як комплекс правових норм, що регулює порядок поведінки, використання,

видобутку та вилову, збереження, захисту й відновлення живих і неживих ресурсів морського середовища;

- виділено спеціальні принципи, на яких базується охорона і захист морського середовища;

- встановлено, що регіональні механізми охорони і захисту морського середовища носять фрагментарний характер регулювання через їх пристосування до особливостей окремих регіонів, ефективність якого є найвищою у європейському регіоні та найнижчою в Азії через застосування «методу АСЕАН»;

- підкреслено, що хоча охорона морського середовища здійснюється в рамках інших інституційних структур, які зазвичай мають більш широку компетенцію, суттєвою є роль саме конвенційних органів;

- встановлено, що пріоритетом для сучасного суспільства є видобуток енергетичних ресурсів у межах морських просторів, проте фактично відсутнім є єдиний міжнародний механізм захисту морського середовища при видобутку або іншій діяльності, яка може завдати значної шкоди середовищу. Існуючі міжнародні акти здебільшого покликані виправити вже нанесену екологічну шкоду;

удосконалено:

- теоретичні підходи до визначення термінів «морське середовище», «природні ресурси», «живі природні об'єкти», «неживі природні об'єкти», в рамках доктрини міжнародного права. З'ясовано, що вони являють собою елементи єдиного циклу існування життя у морі, що має враховуватись при розробці правових механізмів охорони та захисту;

- обґрунтування ключової ролі міжнародних договорів як джерела міжнародно-правового регулювання охорони морського середовища. Причому відсутність єдиної спеціальної універсальної угоди із захисту морського середовища є позитивним фактором через зміну політики та напрямків діяльності міжнародної спільноти;

- обґрунтування ролі Угоди про асоціацію України з ЄС (2014 р.) у реформуванні та зміцненні національного механізму охорони і захисту навколишнього середовища, зокрема захисту екосистеми Азовського моря та частини Чорного моря;

набули подальшого розвитку:

- підхід щодо створення міжнародного екологічного суду;
- твердження, що єдина класифікація об'єктів морського середовища в міжнародному праві та його доктрині по суті відсутня; використовується широкий перелік підстав для неї (технічні, територіальні, біотичні, правові тощо), що може розмивати існуючі правові режими, оскільки один природний об'єкт може одночасно перебувати в кількох режимах, маючи в них різне правове регулювання.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні положення, результати та висновки даного дослідження можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері: як основа для подальших наукових досліджень і дискурсів щодо міжнародно-правових аспектів охорони і захисту морського середовища у міжнародному праві;
- у навчально-методичному процесі: при розробці та викладанні загального курсу «Міжнародне право» у вищих навчальних закладах, підготовці та викладанні спеціальних курсів «Право міжнародної екологічної відповідальності» та «Міжнародне екологічне право», підготовці відповідних розділів у підручниках і навчальних посібниках;
- в інформаційно-просвітницькій діяльності: у процесі поширення знань про необхідність захисту морського середовища, впровадження сучасних практик прозорості та управління в поточній діяльності комерційного і державного секторів економіки;
- у правотворчій діяльності: при визначенні напрямів реалізації внутрішньої та зовнішньої політики держави, вдосконаленні вітчизняного законодавства щодо виконання зобов'язань за Угодою про асоціацію (2014 р.) тощо.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано здобувачем особисто. Усі сформувані в ньому положення і висновки обґрунтовані й досягнуті автором самостійно, з урахуванням новітніх досягнень доктрини та практики міжнародного права. Для аргументації окремих положень використано праці інших авторів, на які зроблено відповідні посилання.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію виконано й обговорено у відділі європейського права та міжнародної інтеграції Інституту законодавства Верховної Ради України. Основні положення, теоретичні й практичні висновки дисертації оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах, зокрема: на міжнародних науково-практичних конференціях «Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Одеса, 2017 р.), «Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє» (м. Харків, 2018 р.), «Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права» (м. Львів, 2018 р.), «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 2019 р.), «Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні» (м. Харків, 2019 р.).

Публікації. Ключові наукові результати та практичні висновки дисертаційної роботи було викладено в 11-ти індивідуальних публікаціях автора, зокрема: в 3-х статтях у наукових фахових виданнях України з юридичних наук, у 3-х статтях в іноземних періодичних правничих виданнях і наукових виданнях України, які індексовані в міжнародних наукометричних

базах, а також в 5-ти опублікованих тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях, круглих столах і семінарах.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дисертаційного дослідження. Робота складається з анотації державною та англійською мовами, списку публікацій здобувача за темою дисертації, вступу, трьох розділів, які включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (214 найменування на 22 сторінках), додатку. Загальний обсяг дисертації становить 202 сторінки, з них основного тексту – 155 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, представлено аналіз стану дослідження теми дисертації; показано зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами; визначено мету і завдання дослідження, його об'єкт і предмет; охарактеризовано використані методи дослідження; сформульовано наукову новизну одержаних результатів і розкрито їх практичне значення; надано інформацію про апробацію результатів дисертації та публікації на тему дослідження, її структуру та обсяг.

У **першому розділі «Загальна характеристика міжнародно-правового механізму охорони та захисту морського середовища»**, який складається із трьох підрозділів, досліджується юридична природа поняття «морське середовище», визначення природних об'єктів, що є частиною морського середовища, їх класифікація в рамках міжнародного права, система принципів і джерельна база охорони і захисту морського середовища.

У *підрозділі 1.1. «Морське середовище як об'єкт міжнародно-правового регулювання»* проаналізовано юридичну природу поняття «морське середовище» в рамках доктрини міжнародного права.

Дефініція «морське середовище», фактично, не була об'єктом правового дослідження і правового регулювання до закінчення Другої світової війни, а міжнародно-правове регулювання такого виду діяльності, як рибальство та правовий статус міжнародних річок, складало лише окремі винятки.

У рамках міжнародно-правового регулювання захисту морського середовища варто відзначити відсутність цілісно сформованого підходу до визначення поняття «морське середовище», який базувався би на єдиному правовому акті. Конвенція ООН із морського права в частині XII «Захист і збереження морського середовища» визначає, що морське середовище є частиною навколишнього середовища, обмежене компонентами Світового океану (в тому числі його водною товщею, дном і морськими надрами). Натомість, Монреальські положення щодо захисту морського середовища від забруднення з наземних джерел 1985 року та Афінівський протокол 1980 року до поняття морського середовища включають також солоні озера та їх екосистему. Водночас невід'ємною частиною морської екосистеми, згідно міжнародно-

правових актів, є також риби, морські ссавці, інші живі організми (зокрема моллюски), а також корисні копалини, мінеральні та енергетичні ресурси тощо. Відтак міжнародне право обережно підходить до поняття морського середовища та його складових частин. Існуючі правові режими щодо різних об'єктів морського середовища є, по суті, фрагментованими та не пов'язаними один з одним як цілісна правова структура.

Запропоновано об'єкти морського середовища, з огляду на досліджену доктрину та міжнародно-правові акти, класифікувати таким чином:

- живі природні об'єкти (ресурси);
- неживі природні об'єкти (ресурси), що включають мінеральні ресурси, живі та одночасно неживі об'єкти (наприклад, глибоководні корали, газовані кургани), а також джерела відновлюваної енергії (водяного стовпа, припливів, вітру і геотермальних джерел);
- інші об'єкти, включаючи підводну культурну спадщину (археологічні об'єкти, затонулі судна, що стали частиною морської екосистеми).

Відтак вважаємо, що під поняттям «морське середовище» міжнародне право об'єднує живі та неживі морські об'єкти (ресурси), які створюють собою єдину морську екосистему та для яких є місцем їх природного життя Світовий океан і морські простори (водна товща і морське дно) Землі.

Захист і охорону морського середовища можна визначити як складову частину поняття «міжнародно-правове регулювання поведження з морським середовищем», що являє собою комплекс правових норм щодо встановлення порядку поведження, використання, видобутку та вилову, збереження, захисту та відновлення живих і неживих ресурсів морського середовища.

У підрозділі 1.2. «Загальні та спеціальні міжнародні принципи охорони і захисту морського середовища» досліджено правову природу принципів охорони і захисту морського середовища та надано їх характеристику.

Міжнародне право навколишнього середовища, будучи сукупністю норм, що регулюють специфічну область відносин, являє собою частину загальної системи міжнародно-правового регулювання поведження із довкіллям та його об'єктами, зокрема морським середовищем. Ґрунтуючись на цьому критерії, основні принципи, застосовні до міжнародно-правової охорони навколишнього середовища, можна поділити на дві основні категорії: загальноновизнані принципи міжнародного права (в тому числі звичаєві) та спеціальні принципи міжнародної охорони і захисту морського середовища.

Основу охорони та збереження морського середовища складають, насамперед, принципи міжнародного звичаєвого права, а саме – превентивний принцип, принцип розумного використання та принцип перестороги.

Встановлено, що спеціальні принципи міжнародної охорони та захисту морського середовища вперше було закріплено у частині XII Конвенції про морське право 1982 р., а саме: усі держави покладаються на безумовний

обов'язок вживати заходів щодо охорони та збереження морського середовища (ст. 192), а також експлуатації своїх морських ресурсів відповідно до цього обов'язку (ст. 193). Ці положення розглядаються як «наріжний камінь міжнародного екологічного морського права».

Відтак, охорона і захист морського середовища базується на ряді спеціальних принципів, які складають основу його міжнародно-правового регулювання. Такими принципами є: принцип раціонального використання морських ресурсів; співробітництво держав як протипага загальному принципу невід'ємного суверенітету держав над своїми природними морськими ресурсами; невід'ємний суверенітет країни над своїм морським середовищем і його об'єктами; міжнародна відповідальність за шкоду, спричинену за межами своєї території; врегулювання відносин щодо транскордонних природних ресурсів на основі міждержавних угод; стале використання морських ресурсів; екосистемний підхід.

У підрозділі 1.3. «Джерела міжнародно-правової охорони та захисту морського середовища» досліджено особливості джерельної основи міжнародно-правового регулювання охорони та захисту морського середовища.

Визначено, що джерельна база охорони та захисту морського середовища як складова частина міжнародного права відповідає джерелам міжнародного екологічного права, що містять, як правило, загальні правові норми, але не завжди враховують особливості та природу морського середовища. Наразі роль міжнародних звичаїв є обмеженою і зводиться переважно до формування його принципів. Міжнародні договори грають ключову роль у цьому комплексі міжнародно-правових норм. Водночас відсутнім є спеціалізований універсальний договір, присвячений регулюванню поведінки, охорони й захисту морського середовища та його об'єктів. На універсальному рівні мова йде переважно про застосування норм договорів, що встановлюють певні правові екологічні режими щодо окремих природних об'єктів за місцем їх знаходження. Основний масив спеціалізованого міжнародно-правового регулювання зосереджено на двосторонньому та регіональному рівні, що дозволяє враховувати особливості національного законодавства, ставлення до збереження морського середовища та правосвідомість громадян.

У другому розділі «Міжнародно-правовий інституційний механізм охорони та захисту морського середовища», який складається з чотирьох підрозділів, досліджено особливості закріплення та регулювання режимів охорони морського середовища міжнародними організаціями на глобальному й регіональному рівнях. Проаналізовано вплив судової практики в цій сфері.

У підрозділі 2.1. «Міжнародно-правова охорона морського середовища в діяльності універсальних організацій» проаналізовано етапи формування та становлення міжнародно-правового регулювання охорони й захисту морського середовища та його об'єктів на глобальному рівні.

Особливістю універсального рівня міжнародного інституційного регулювання захисту морського середовища є відсутність комплексної спеціалізованої міжнародної міжурядової організації. Її роль на цьому рівні перейняла на себе ООН та її інституції. Ціла низка головних і допоміжних органів ООН, її спеціалізованих установ, здійснюють функції регулятора порядку охорони об'єктів морського середовища. Відокремлено від них функціонує Міжнародний орган з морського дна, який здійснює нагляд за дотриманням міжнародних екологічних норм захисту морського середовища в рамках морського й океанічного дна досить обмежено, згідно положень Конвенції з морського права 1982 року.

У підрозділі 2.2. «Міжнародно-правова охорона морського середовища в діяльності регіональних організацій» досліджено особливості надання регіональними міжнародними організаціями правової охорони морському середовищу.

Саме на регіональному рівні існує найрозвиненіша система міжнародних органів у сфері захисту морського середовища. Вони існують практично в усіх регіонах світу. Проте й ці органи переважно не є спеціалізованими – маючи загальну компетенцію, вони також сприяють не лише захисту, але й відновленню ушкоджених об'єктів морського середовища. Найбільш узгодженою та функціонуючою у цій сфері є інституційна система в Європі на чолі з ЄС і Радою Європи.

Специфікою інституційного механізму в Африці та Америці, незважаючи на загрозливий стан морського середовища в цілому, є фактична відсутність дієвих інституційних механізмів.

Азійський регіон характеризується слабкою інституційною базою у сфері захисту морського середовища, що пов'язано з особливим ставленням до проблеми невтручання у внутрішні справи та «підходом АСЕАН» до прийняття рішень лише через консенсус. Водночас АСЕАН активно намагається просувати регіональні аспекти регулювання біорізноманіття в цілому.

У підрозділі 2.3. «Роль міжнародних судових установ у захисті морського середовища» розкрито дослідження впливу міжнародної судової практики на регулювання поведінки із морським середовищем, його захист і відновлення у разі завдання шкоди.

Підґрунтя для формування відповідної звичаєвої та договірної практики охорони і захисту морського середовища було закладено у 1969 році в рішенні МС ООН по справі про континентальний шельф Північного моря. Суд підкреслив обов'язковість положень міжнародного морського права та міжнародного права навколишнього середовища з питань захисту морського середовища, а також окремо наголосив, що при вирішенні спорів між країнами щодо приналежності окремих природних морських ресурсів має братись за

основу загальний принцип суверенного права прибережної держави на морський простір у рамках її кордону.

У підрозділі 2.4. «Імплементация норм щодо захисту морського середовища, передбачених у рамках Угоди про асоціацію з ЄС (2014 р.) у правову систему України» проаналізовано положення Угоди, які передбачають імплементацию в національне законодавство європейських стандартів захисту морського середовища, порядку імплементации та ступеня виконання Україною.

Встановлено, що в рамках Угоди про асоціацію (2014 р.) передбачено регулювання широкого спектра природних ресурсів: біорізноманіття, генетичних, енергетичних і прісноводних ресурсів, живих морських ресурсів тощо. В той же час, питання охорони морського середовища та його об'єктів не регулюється в рамках якоїсь однієї частини Угоди, а розпорошено по частині щодо ЗВТ, секторального співробітництва і Додатках. Саме частини щодо імплементации міжнародних стандартів у досліджуваній сфері мають одну із найнижчий ступенів виконання згідно Звіту Кабінету Міністрів України про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2019 рік.

У третьому розділі «**Міжнародно-правова відповідальність за шкоду, завдану морському середовищу**», який складається із двох підрозділів, досліджено становлення міжнародно-правової відповідальності за екологічну шкоду та особливості притягнення до міжнародно-правової відповідальності за шкоду, завдану морському середовищу.

У підрозділі 3.1. «Загальні положення міжнародно-правової відповідальності держав за екологічну шкоду» проаналізовано розвиток, становлення та загальну характеристику міжнародно-правової відповідальності за екологічну шкоду.

Інститут міжнародно-правової відповідальності відіграє велику роль у забезпеченні виконання державами взятих на себе міжнародних зобов'язань. Численність режимів міжнародної відповідальності було відзначено КМП ООН при розгляді відповідальності за транскордонну шкоду, заподіяну в результаті небезпечних видів діяльності. Проте в міжнародному екологічному праві не існує єдиного акту щодо встановлення міжнародно-правової відповідальності за шкоду, завдану морському середовищу, що характеризується загальною системністю міжнародного права.

З урахуванням того, що міжнародне екологічне право має широкий предмет регулювання, обґрунтовано вважається, що створення єдиного міжнародного екологічного суду з метою вирішення спорів, які впливають із факту нанесення серйозної екологічної шкоди, буде більш складним процесом, ніж діяльність діючих спеціалізованих національних судів і трибуналів. Хоча діючі суди і трибунали з екологічних правопорушень і злочинів (наприклад, Великобританії) не настільки ефективно впливають на вирішення серйозних міжнародних екологічних проблем, створення спеціалізованого суду може

викликати неузгодженість рішень серед цих судових інстанцій, що призведе до фрагментації міжнародного екологічного права. Прихильники даної позиції визнають, що міжнародний екологічний суд буде мати набагато ширшу сферу юрисдикції, ніж діюча наразі Компенсаційна комісія. Але в будь-якому разі переслідується одна мета, а саме – створення суду для захисту і збереження невід'ємних прав людини на сприятливе навколишнє середовище, розвиток екологічного права загалом, у тому числі й права морського середовища.

У підрозділі 3.2. «Особливості міжнародно-правової відповідальності за шкоду, завдану морському середовищу» досліджено підстави та особливості притягнення до міжнародно-правової відповідальності за шкоду, завдану морському середовищу та його об'єктам, компенсацію завданої шкоди.

Встановлено, що закріплення міжнародної відповідальності за шкоду, заподіяну саме морському середовищу, здійснено в ст. 194 Конвенції з морського права, у преамбулі Конвенції про запобігання забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів 1972 р., МАРПОЛ 73/78, у Міжнародній конвенції по забезпеченню готовності у випадку забруднення нафтою, боротьбі з ним та співробітництві 1990 р., а також п. 2 ст. 5 Конвенції про захист Чорного моря від забруднення 1992 року.

Аргументовано, що інститут міжнародно-правової відповідальності за забруднення моря на сучасному етапі розвитку міжнародного права лише формується. Основним його джерелом наразі залишається звичай.

Шкода є обов'язковим конструктивним елементом складу міжнародного правопорушення, пов'язаного із забрудненням морського середовища, а сама міжнародно-правова відповідальність держави за таке правопорушення може наставати лише за умови, якщо заподіяна внаслідок забруднення шкода є істотною. Чинні міжнародні договори не містять єдиних критеріїв істотності шкоди, заподіяної внаслідок забруднення моря, тому питання про те, чи є заподіяна шкода істотною, має вирішуватися в кожному конкретному випадку, з перспективою виявлення істотних негативних екологічних наслідків на майбутнє.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити певні висновки щодо міжнародно-правової регламентації охорони та захисту морського середовища:

1. У рамках міжнародно-правового регулювання поведінки з морським середовищем треба відзначити відсутність цілісно сформованого підходу до визначення поняття «морське середовище», який базувався би на єдиному правовому акті. Конвенція ООН із морського права в частині XII «Захист і збереження морського середовища» визначає, що морське середовище є частиною навколишнього середовища, обмеженою компонентами Світового океану (в тому числі його водною товщею, дном і морськими надрами).

Натомість, Монреальські положення щодо захисту морського середовища від забруднення з наземних джерел 1985 року та Афінівський протокол 1980 року до поняття морського середовища включає також солоні озера та їх екосистему. Існуючі правові режими щодо різних об'єктів морського середовища є, по суті, фрагментованими, вони не пов'язані один з одним як цілісна правова структура. Відтак, під поняттям «морське середовище» міжнародне право об'єднує живі та неживі морські об'єкти (ресурси), що створюють собою єдину морську екосистему та для яких є місцем їх природного життя Світовий океан і морські простори (водна товща і морське дно) Землі.

2. Запропоновано об'єкти морського середовища, з огляду на досліджену доктрину та міжнародно-правові акти, класифікувати таким чином: живі природні об'єкти (ресурси); неживі природні об'єкти (ресурси), що включають мінеральні ресурси, живі та одночасно неживі об'єкти (наприклад, глибоководні корали, газовані кургани), а також джерела відновлюваної енергії (водного стовпа, припливів, вітру і геотермальних джерел); інші об'єкти, включаючи підводну культурну спадщину (археологічні об'єкти, затонулі судна, що стали частиною морської екосистеми).

3. Встановлено, що захист і охорона морського середовища є складовою поняття «міжнародно-правове регулювання поведження з морським середовищем», яке своєю чергою можна визначити як комплекс правових норм, що регулює порядок поведження, використання, видобутку та вилову, збереження, захисту й відновлення живих і неживих ресурсів морського середовища.

4. Охорона і захист морського середовища базується на ряді спеціальних принципів міжнародного права, які складають основу його правового регулювання. Такими принципами є: принцип раціонального використання морських ресурсів; співробітництво держав як протипага загальному принципу невід'ємного суверенітету держав над своїми природними морськими ресурсами; невід'ємний суверенітет країни над своїм морським середовищем та його об'єктами; міжнародна відповідальність за шкоду, спричинену за межами своєї території; принцип перестороги; врегулювання відносин щодо транскордонних природних ресурсів на основі міждержавних угод; стале використання морських ресурсів; екосистемний підхід. Варто зазначити, що не всі принципи є вже остаточно сформованими, деякі з них ще перебувають на стадії становлення.

5. У даний час роль міжнародних звичаїв є обмеженою і зводиться переважно до формування принципів міжнародно-правового регулювання. Міжнародні договори грають ключову роль у комплексі міжнародно-правових норм охорони морського середовища. Водночас не існує спеціалізованого універсального договору, присвяченого регулюванню поведження, охорони та захисту морського середовища і його ресурсів. На універсальному рівні мова

йде переважно про застосування норм договорів, які встановлюють певні правові режими морських ресурсів за їх місцем знаходження. Основний масив спеціалізованого міжнародно-правового регулювання зосереджено на двосторонньому та регіональному рівнях, що дозволяє врахувати місцеві особливості правосвідомості та ставлення до збереження морського середовища.

6. У міжнародному праві не існує єдиного підходу до врегулювання міждержавних відносин у сфері охорони та захисту морського середовища. Проте єдиним незмінним фактором є дотримання в таких угодах загальних принципів і правил, встановлених універсальними або регіональними міжнародними угодами. Так, залежно від того, які норми переважають в угоді, можна виділити підходи, що застосовуються державами при регулюванні відносин щодо використання природних ресурсів морського середовища (наприклад, Угода про співробітництво з метою розвитку партнерства в галузі рибальства між Кабінетом Міністрів України та Урядом Королівства Марокко 2012 року).

7. Невід'ємною складовою механізму міжнародно-правового захисту й охорони морського середовища є інституційне регулювання, яке має свої особливості. По-перше, відсутні комплексні спеціалізовані міжнародні організації у сфері захисту морського середовища, а по-друге, інституційний механізм має переважно фрагментований характер, здійснюється в рамках інших інституційних структур, що зазвичай мають більш широку компетенцію. Таке регулювання здійснюється на трьох рівнях: універсальному, регіональному та локальному.

Специфікою роботи ООН у цій сфері є розробка масиву договірних і рекомендаційних норм, що задають загальний напрямок міжнародно-правовій охороні в цій сфері та сприяють прогресивному розвитку екосистеми морського середовища. В його рамках здійснюється регулювання практично всіх типів морських ресурсів, важливе значення при цьому грають ГА ООН, ЕКОСОП ООН і спеціалізовані установи. Специфікою діяльності Міжнародного органу з морського дна є юридично ексклюзивна функція щодо розпорядження ресурсами Міжнародного району морського дна, яку він реалізує, видаючи відповідні дозволи державам та їхнім юридичним особам, а також видаючи акти, які регулюють діяльність щодо видобутку окремих типів неживих морських ресурсів.

8. На регіональному рівні міжнародні органи переважно не є спеціалізованими органами з охорони морського середовища, і маючи загальну компетенцію сприяють не лише захисту, але й відновленню ушкоджених об'єктів морського середовища. Найбільш узгодженою та функціонуючою в цій сфері є інституційна система в Європі на чолі з ЄС та Радою Європи. Схожі інституційні механізми фактично відсутні в Африці та Америці. Азійський

регіон характеризується слабкою інституційною базою у сфері захисту морського середовища, що пов'язано з особливим ставленням до проблеми невтручання у внутрішні справи держав і «підходом АСЕАН».

9. Аналізуючи міжнародну судову практику можна зробити висновок, що підґрунтя для формування відповідної звичаєвої та договірної практики захисту і відновлення морського середовища було закладено у 1969 році, в рішенні МС ООН у справі про континентальний шельф Північного моря. Суд зазначив існування твердого положення щодо права прибережних держав стосовно континентального шельфу з метою вивчення морського дна та експлуатації його природних ресурсів. Відтак було підкреслено обов'язковість положень міжнародного морського права та міжнародного права навколишнього середовища з питань захисту морського середовища, а також окремо наголошено, що при вирішенні спорів між країнами щодо приналежності окремих природних морських ресурсів має братись за основу загальний принцип суверенного права прибережної держави на морський простір у рамках її кордону.

10. Розглядаючи проблему імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (2014 р.) в українське законодавство, в аспекті охорони морського середовища треба відзначити наступне. В рамках Угоди передбачено регулювання широкого спектра природних ресурсів: біорізноманіття, генетичні ресурси, енергетичні, прісноводні, живі морські, відновлювані ресурси тощо. Водночас, питання охорони морського середовища та його об'єктів є несистематизованим і не регулюється в рамках якоїсь однієї частини Угоди, а розпорошено по частині щодо ЗВТ, секторального співробітництва і в Додатках.

11. Інститут міжнародно-правової відповідальності відіграє велику роль у забезпеченні виконання державами взятих на себе міжнародних зобов'язань. Численність режимів міжнародної відповідальності відзначила і КМП ООН, розглядаючи відповідальність за транскордонну шкоду, заподіяну в результаті небезпечних видів діяльності. В міжнародному екологічному праві не існує єдиного акту щодо встановлення міжнародно-правової відповідальності за шкоду, завдану морському середовищу, що характеризувався б загальною системністю міжнародного права.

12. Міжнародне екологічне право має широкий предмет регулювання, а тому вважається, що створення єдиного міжнародного екологічного суду з метою вирішення спорів, що впливають із факту нанесення серйозної екологічної шкоди, буде більш складним процесом, ніж діяльність наявних спеціалізованих національних судів і трибуналів. Хоча діючі суди та трибунали з екологічних правопорушень і злочинів (наприклад, Великобританії) не настільки ефективно можуть боротися із серйозними міжнародними екологічними проблемами, створення нового спеціалізованого суду може

викликати неузгодженість рішень серед цих судових інстанцій, що призведе до фрагментації міжнародного екологічного права. Проте міжнародний екологічний суд буде мати набагато більш широку сферу юрисдикції, ніж діюча наразі Компенсаційна комісія, що має за мету захист і збереження невід'ємних прав людини на сприятливе навколишнє середовище, розвиток екологічного права. Крім того, юрисдикція суду може бути як обов'язковою, так і факультативною.

13. Характерними особливостями для компенсації за шкоду, завдану морському середовищу таким джерелом забруднення, як нафта, є встановлення вини конкретного суб'єкта та шкоди, завданої морському середовищу. Можливість компенсації обмежується таким аспектом, як причиною виникнення, а саме – забрудненням нафтою, об'єктом шкідливого впливу має виступати саме майнова шкода, характер шкоди є виключно позитивним, сума має відповідати межі відповідальності.

15. Інститут міжнародно-правової відповідальності за забруднення моря на сучасному етапі розвитку міжнародного права лише формується. Основним його джерелом наразі залишається звичай. Проте шкода є обов'язковим конструктивним елементом складу міжнародного правопорушення, пов'язаного із забрудненням морського середовища, а сама міжнародно-правова відповідальність держави за таке правопорушення може наставати лише за умови, що заподіяна внаслідок забруднення шкода є істотною. Чинні міжнародні договори не містять єдиних критеріїв істотності шкоди, заподіяної внаслідок забруднення моря, тому питання про те, чи є заподіяна шкода істотною, має вирішуватися у кожному конкретному випадку, з перспективою виявлення істотних негативних екологічних наслідків на майбутнє.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Миронюк А. І. Загальна характеристика міжнародно-правової охорони та збереження морського середовища. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Випуск 40. Т. 4. С. 84–89.

2. Миронюк А. І. Регіональні міжнародні угоди про охорону та захист морського середовища. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 1. Том 3. С. 67–71.

3. Миронюк А. І. Особливості діяльності Міжнародної морської організації. *Актуальні проблеми політики*. 2019. Випуск 64. С. 223–235.

Статті в іноземних виданнях та наукових виданнях України, індексовані в міжнародних наукометричних базах:

4. Миронюк А. И. Общая характеристика международно-правовой ответственности за загрязнение морской среды. *Право и политика*. 2018. № 2. С. 26–30. (Кыргызская Республика).
5. Миронюк А. И. Особенности международного судебного механизма урегулирования морских споров относительно юрисдикции государства флага. *Право и Закон*. 2019. № 1. С. 40–44. (Кыргызская Республика).
6. Artur Myroniuk International measures of the maritime environment protection: implementation in the ukrainian legislation. *Evropsky Politicky A Pravni Diskurz*. 2019. Svazek 6. P. 29 – 36.

Тези доповідей на наукових конференціях:

1. Миронюк А. И. Особливості притягнення до відповідальності за забруднення морського середовища: міжнародно-правовий аспект / Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє: Міжнародна науково-практична конференція, м. Харків, 2–3 листопада 2018 р. Х.: Східно-українська наукова юридична організація, 2018. С. 135–137.
2. Миронюк А. И. Проблеми імплементації міжнародних заходів з охорони морського середовища в національне законодавство. *Право як ефективний суспільний регулятор* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15–16 лютого 2019 р.). Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2019. С. 110–112.
3. Миронюк А. И. Регіональне міжнародно-правове регулювання охорони та захисту морського середовища. *Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 16–17 березня 2018 р.). Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2018. С. 104–107.
4. Миронюк А. И. Правові засади діяльності міжнародної морської організації. *Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 19–20 липня 2019 року). Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2019. С. 20–23.
5. Миронюк А. И. Міжнародно-правова охорона морського середовища. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 7–8 квітня 2017 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2017. С. 26–29.

АНОТАЦІЯ

Миронюк А. І. Міжнародно-правова регламентація охорони та захисту морського середовища. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. Інститут законодавства Верховної Ради України – Київ, 2020.

Дисертаційне дослідження є першим у вітчизняній міжнародно-правовій доктрині комплексним дослідженням правового регулювання охорони і захисту морського середовища. Сформульовано концептуальні висновки та результати, які містять наукову новизну та обґрунтовують нові й важливі для юридичної науки тези, поняття та положення.

У дисертації досліджено понятійний апарат механізму збереження, охорони та захисту морського середовища на основі міжнародної юридичної доктрини, запропоновано класифікацію природних морських ресурсів (об'єктів), які є його складовими, визначено загальні й спеціальні принципи охорони і захисту морського середовища.

Визначено місце правової охорони та захисту морського середовища в системі міжнародного права на основі аналізу джерел міжнародно-правового регулювання поводження з живими морськими ресурсами, енергетичними ресурсами та транскордонними водними ресурсами.

У дисертації визначено роль універсальних міжнародних організацій у захисті живих і неживих об'єктів морського середовища, інституційні засади захисту на регіональному й локальному рівнях. Встановлено, що саме на регіональному рівні існують окремі практики та інституції щодо захисту морського середовища, зокрема у Європі, Африці, Америці та Азії.

Встановлено особливості імплементації до законодавства України норм щодо управління та захисту морського середовища, передбачених у рамках Угоди про асоціацію з ЄС. Проаналізовано окремі механізми імплементації зобов'язань за Угодою, такі як приєднання до міжнародних договорів, моніторинг, спільна робота в міжнародних організаціях, гармонізація законодавства, імплементація вимог багатосторонніх угод з охорони морського середовища тощо. Важливо відзначити, що зобов'язання з наближення національного законодавства за Угодою про асоціацію не відповідають термінам і змістовному наповненню, встановленим у інших договорах між Україною та ЄС.

У дисертаційному дослідженні наведено загальні положення та підстави притягнення держав до міжнародно-правової відповідальності за екологічну шкоду, визначено особливості щодо міжнародно-правової відповідальності за шкоду, завдану морському середовищу, його об'єктам та екосистемам у цілому.

Ключові слова: морське середовище, механізм охорони та захисту морського середовища, морські ресурси, живі об'єкти морського середовища,

неживі об'єкти морського середовища, міжнародне екологічне право, міжнародне морське право, міжнародне право навколишнього середовища, міжнародно-правова екологічна відповідальність, Світовий океан.

АННОТАЦІЯ

Миронюк А. И. Международно-правовая регламентация охраны и защиты морской среды. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.11 – международное право. Институт законодательства Верховной Рады Украины – Киев, 2020.

Диссертационное исследование является первым в отечественной международно-правовой доктрине комплексным исследованием правового регулирования охраны и защиты морской среды. Сформулированы концептуальные выводы и результаты, содержащие научную новизну, обосновывающие новые и важные для юридической науки тезисы, понятия и положения.

В диссертации исследован понятийный аппарат механизма сохранения, охраны и защиты морской среды на основе существующей международной юридической доктрины, предложена классификация природных морских объектов, являющихся его составляющими, а также установлена система принципов защиты морской среды.

Определено место международно-правового регулирования охраны и защиты морской среды в системе международного права на основе анализа источников международно-правового регулирования обращения с живыми морскими ресурсами, энергетическими ресурсами и трансграничными водными ресурсами.

В диссертации определена роль универсальных международных организаций в процессе защиты живых и неживых объектов морской среды, институциональные основы защиты на региональном и локальном уровнях. Установлено, что именно на региональном уровне существуют отдельные практики и институты по защите морской среды, в частности, в Европе, Африке, Америке и Азии.

Установлены особенности имплементации в законодательство Украины норм по управлению и защите морской среды, предусмотренных в рамках Соглашения об ассоциации с ЕС. Проанализированы отдельные механизмы имплементации обязательств по Соглашению, такие как присоединение к международным договорам, мониторинг, совместная работа в международных организациях, гармонизация законодательства, имплементация требований многосторонних соглашений по охране морской среды и тому подобное. Важно отметить, что обязательства по приближению национального законодательства, основанные на Соглашении об ассоциации, не соответствуют срокам и

содержательному наполнению, установленным в других договорах между Украиной и ЕС.

В работе приведены общие положения и основания привлечения государств к международно-правовой ответственности за экологический ущерб, определены особенности международно-правовой ответственности за вред, причиненный морской среде, его объектам и экосистемам в целом.

Ключевые слова: морская среда, механизм охраны и защиты морской среды, морские ресурсы, живые объекты морской среды, неживые объекты морской среды, международное экологическое право, международное морское право, международное право окружающей среды, международно-правовая экологическая ответственность, Мировой океан.

SUMMARY

Myroniuk A. I. International legal regulation of the marine environment protection. – Manuscript.

The dissertation for the scientific degree of candidate in law sciences, specialization 12.00.11 – international law. Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine – Kyiv, 2020.

Dissertation research is the first comprehensive study of the legal regulation of the marine environment protection in the domestic international legal doctrine. The formulated conceptual conclusions and results contain scientific novelty and substantiate new theories, concepts and provisions important for legal science.

The dissertation investigates the conceptual mechanism of conservation and protection of the marine environment on the basis of existing international legal doctrine, proposes the classification of natural marine objects, and establishes a system of principles for the protection of the marine environment.

Place of international legal regulation of the marine environment was determined in the system of international law on the basis of the analysis of the source base and defined circle of international legal regulation of the use of living marine resources, energy resources and transboundary water resources.

The dissertation defines the role of universal international organizations in the protection of living and inanimate objects of the marine environment, institutional principles of protection at regional and local levels. It is established that there are some practices and institutions for the protection of the marine environment, at the regional level in Europe, Africa, America and Asia.

Special aspects of the implementation of norms on management and protection of the marine environment, stipulated in the framework of the Association Agreement with the EU, were detected in the legislation of Ukraine. Some mechanisms of the obligations implementation under the Agreement, such as joining international treaties, monitoring, cooperation in international organizations, legal harmonization, implementation of the multilateral agreements requirements on the protection of the

environment, etc. were analyzed. It is important to note that the approximation of the national legislation obligations under the Association Agreement do not correspond to the terms and substantive content set out in other treaties between Ukraine and the EU.

Dissertation outlines the general provisions and grounds for bringing the states to international responsibility for environmental damage, and specifies the international legal responsibility for damage to the marine environment, marine objects and ecosystem as a whole.

Keywords: marine environment, mechanism of monitoring and protection of the marine environment, marine resources, living objects of the marine environment, inanimate objects of the marine environment, international environmental law, international maritime law, international environmental law, international legal responsibility for environmental damage, World ocean.